

Археологічні культури доби енеоліту на теренах України дуже самобутні, яскраві. Але особливо вирізняється серед них трипільська, назва якої походить від колишнього містечка, а нині села, розташованого на високому правому березі Дніпра-Славутича на південь від Києва. Першовідкривачем трипільської культури був відомий київський археолог Вікентій Хвойка, пізніше її вивчала велика інтернаціональна група науковців — українці Микола Біляшівський, Олег Кандиба (Ольжич), який був активним діячем ОУН і загинув у нацистському таборі смерті Заксенгаузен, Микола Шмаглій, котрий досліджував гігантське протомісто біля села Майданецьке на Черкащині, росіянка Тетяна Пассек — автор низки ґрунтовних монографічних досліджень, присвячених Трипіллю, румун В. Думитреску тощо. Праці цих і багатьох інших археологів²⁰ (усіх просто неможливо перелічити) дали змогу з'ясувати, що трипільська культура сформувалася в VI тисячолітті (в 5400—5300 рр.) до н. е. в басейнах річок Прут, Дністер і Південний Буг у результаті взаємодії місцевих неолітичних племен із носіями культури Боян — вихідцями з Північних Балкан. Згодом трипільці просунулися до межиріччя Південного Бугу та Дніпра, а також до Верхньої Наддністрянщини. На пізньому етапі розвитку трипільської культури (а вона припинила своє існування десь у 2700—2600 рр. до н. е.) її носії освоїли Волинь, подолали Дніпро і вийшли на Чорне море в Північно-Західному Причорномор'ї. Наприкінці свого тривалого розвитку Трипілля розпалося на п'ять окремих культур (софіївську, городсько-касперівську, західноволинську, вихватинську й усатівську). Це не ви-

²⁰ Детальну інформацію про історію вивчення трипільської культури, матеріальне та духовне життя її творців містять праці сучасного вченого-археолога Михайла Відейка, до яких я і відсилаю зацікавлених читачів. Див.: *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — 2-ге вид., допов. — К.: Академперіодика, 2003. — 185 с.; *Відейко М. Ю.* Шляхами трипільського світу. — К.: Наш час, 2008. — 296 с.

падково, адже трипільська культура ніколи не була однорідною, її творили племена, які відрізнялися між собою за етнографічними рисами: формою кераміки, орнаментом на ній, плануванням житла тощо. А поруч, на правому березі річки Дністер, і ще далі — за Прутом жили споріднені племена, які створили близьку археологічну культуру — Кукутень (від назви однойменного села, розташованого поблизу румунського міста Ясси). Фахівці-археологи й досі сперечаються, чи не слід об'єднати ці дві культури в одну, назвавши її культурою «Трипілля—Кукутень» або «Кукутень—Трипілля». Є й інша пропозиція: об'єднати їх за формулою «дві культури — одна цивілізація», хоча використання терміна «цивілізація» щодо трипільської культури у науковців часом спричинює роздратування.

У ході розкопок і розвідок, зокрема методом аерофотозйомки, в 19 областях сучасної України, переважно в Дніпровському Правобережжі, відкрито близько півтори тисячі трипільських поселень. Деякі з них (біля сіл Доброводи, Тальянка, Майданецьке у Середній Наддніпрянщині) займали площу в кількасот (250—400) гектарів, де налічувалося до 2—3 тисяч одно- та двоповерхових будинків, обмазаних глиною і прикрашених яскравими малюнками. Такі поселення-гіганти в археологічній літературі цілком слушно називають «протомістами». Трипільські поселення існували приблизно 70—100 років, а потім спалювалися їхніми жителями, які перебирались на інші землі.

Особливе враження справляє естетична довершеність, різноманітність форм і багатство орнаменту трипільської кераміки. Під час розкопок «трипільських площадок» виявлено також велику кількість зооморфної та антропоморфної пластики, серед якої

Трипільські антропоморфні статуетки з реалістичними рисами обличчя

відомо близько 50 статуеток з реалістичними, індивідуальними рисами обличчя²¹.

Після здобуття Україною незалежності трипільська культура опинилась у центрі уваги широких кіл громадськості. Довкола Трипілля почав створюватись етногенетичний міф. Так, відомий український письменник Сергій Плачинда назвав цю культуру «праукраїнською» і творцем української державності, що буцімто має семитисячолітню історію. Із психологічної точки зору такі твердження можна трактувати як прояв національної меншовартості, викривлену форму протесту проти тези про бездержавність української нації, яку тривалий час насаджувала офіційна ідеологія СРСР і яку у наші дні активно, жовчно і послідовно пропагують шовіністичні кола Російської Федерації та їхні послідовники в Україні (а їх, на жаль, ой як багато навіть серед етнічних українців, які піддалися облудній комуністичній пропаганді і перетворилися на «гомо советікусів»).

Однією з причин широкої уваги до Трипілля є те, що багато елементів матеріальної та духовної культури українського етно-

²¹ Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. — 2-ге вид., допов. — К.: Академперіодика, 2003. — С. 123–127.

су справді почали формуватися саме в трипільський час. Про це в дещо емоційній формі зазначив відомий український вчений-історіософ Віктор Петров: «Немає сумнівів, — писав він, — уже в трипільський період Україна набуває певної суми характеристичних ознак, що лишаються властивою приналежністю за наших часів етнографічної культури українського народу, як народу хліборобського. Від трипільських часів і до наших часів протягом 5 тисяч років існує на Україні хліборобство й хлібороб плекає в своєму господарстві волів і мережить ярмо. В тих самих кліматичних і ландшафтних умовах, на берегах тих самих річок і на просторах тих самих плато, на масній чорноземлі, шляхом між золотавими ланами пшениці простують воли. Сивий дим здіймається вгору з хат, обмазаних глиною й розписаних смугами кольорових барв. Як і за часів трипілья (у Петрова — саме з малої літери. — С. С.), так і досі жінка підмазує глиною долівку, розписує фарбами хату й піч. І при вході в хату висить зображення вічного дерева, в теперішній деформації: квітка в вазоні, мотив вишиванок, що сходить в своєму прототипі до трипілья, коли його позначали малюнком на прясельцях»²². Із цими словами, написаними в 30-х роках ХХ ст., коли українське село ще зберігало свої самобутні риси, безперечно, можна погодитись. Однак більш точне визначення місця й оцінка ролі Трипілья в етнокультурній історії України потребують глибоких фахових досліджень у царині етнології, які з певних причин (як об'єктивних, так і суб'єктивних) фактично ще не здобули належного розвитку. (Свого часу ними починала займатись археолог Докія Гуменна, яка, рятуючись від переслідувань сталінських опричників, була змушена залишити Україну в роки Другої світової війни. Вона при-

²² Петров В. Походження українського народу. — К.: Фенікс, 1992. — С. 34.

овятила цій проблематиці чудову науково-популярну книжку²³.) Поки що дискусії довкола трипільської культури, в яких беруть участь і фахівці-археологи (щоправда, здебільшого не трипільлезнавці), і народні депутати, і письменники, і студенти, мають здебільшого не науковий, а емоційно-публіцистичний характер. Вони випліскуються на шпальти періодичних видань, озвучуються на радіо і телебаченні, з'являються на культурологічних сайтах інтернету, супроводжуючись взаємними образами й політичними звинуваченнями (аж до національної зради).

А тепер повернемося до антропології. Так сталося, що в багатьох історико-археологічних працях уже багато десятиліть поспіль обстоюється думка про належність трипільців до т. зв. «вірменоїдного» антропологічного типу, основним ареалом якого є Передня Азія. «Вірменоїди», а нині носії цього комплексу ознак живуть на теренах Туреччини, Закавказзя, Сирії тощо. Вони характеризуються середнім зростом, брахікефалією, тобто округлою формою голови, досить широким обличчям, сплющеною формою потилиці, опуклою формою спинки носа, що виразно випинається з площини обличчя. Такими мали бути й творці Трипільля. Особливо активно думку про «вірменоїдність» людності трипільської спільноти обстоювала Тетяна Пассек, її дотримувався й Віктор Петров. Нині прибічники цієї гіпотези є серед тих археологів, які пов'язують генезу Кукутені—Трипільля переважно з міграціями неолітичних племен з Передньої Азії на Балкани і суміжні з ними регіони.

Підставою для висновків про «вірменоїдність» людності Трипільля слугував стилістичний аналіз т. зв. «реалістичних» антропоморфних статуєток, виявлених на поселеннях трипільської культури, серед яких справді є чимало зображень «носатих» кругло-

²³ *Гуменна Д.* Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про Трипільля. — Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1978. — 384 с.

голових людей. Ось як Т. Пассек описала статуетку з поселення Володимирівка: «Дещо видовжене обличчя з добре модельованим округлим підборіддям відокремлене від короткої шиї. Рот позначено горизонтально витягнутим поглибленням. Ніс — з горбинкою, дуже випинається (з площини обличчя. — С. С.), безпосередньо переходить у низьке чоло. Двома заглибленнями округлої форми позначено обидва ока». Далі дослідниця робить такий висновок: «Хоча ці риси і передаються в певний стилізований спосіб, все ж таки вони підкреслюють окремі ознаки певного антропологічного типу, на мій погляд, „вірменоїдного“. Якими б умовними не були ці зображення, їх можна взяти до уваги, характеризуючи прадавнє населення Наддністров'я і Наддніпров'я в III–II тисячоліттях до н. е., тим більше, що за цієї доби накреслюються значні зв'язки Дніпровсько-Дунайського басейну зі Східним Середземномор'ям і Малою Азією»²⁴.

Звісно, для висвітлення складних проблем давньої історії України слід залучати всі категорії джерел. Утім, головним джерелом інформації з антропології Трипілля мусить бути не антропоморфна пластика, а кісткові рештки людей. На жаль, їх не так багато, як хотілося б, але вони все ж таки є.

Ще в далекому 1901 р. під час розкопок трипільської площадки біля села Верем'я на Київщині Вікентій Хвойка виявив череп, обпалений вогнем. Майже одночасно наприкінці XIX — на початку XX ст. у печері Вертеба поблизу села Більче-Золоте у Верхній Наддністрянщині впродовж кількох років було знайдено черепи понад двох десятків осіб, а також знаряддя праці та кераміку трипільської культури. У печері, безумовно, жили трипільці. Нині там знаходиться музейна експозиція і тривають розкопки. На превеликий

²⁴ Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений (III–II тыс. до н. э.) // МИА. — 1949. — № 10. — С. 92–93, 237.

жаль, вертебська краніологічна серія на сьогодні втрачена. Її сліди загубилися в післявоєнному Львові внаслідок недбалого ставлення тогочасної влади до історико-культурної спадщини. Подейкують, що черепи, які зберігалися на горищі Львівського історичного музею, «розтягнули» самі ж охоронці цього вогнища культури, керівництво якого найбільше переймалося експозицією досягнень «других советів» (першими були ті, які приходили в 1939 р.) на західноукраїнських землях.

Більше пощастило антропологам, та й науці взагалі, після Другої світової війни: зросла кількість поодиноких черепів, знайдених на трипільських поселеннях поблизу сіл Лука-Устинська, Солончени, В'єрем'є, Незвисько, Траяни тощо, а головне — були відкриті колективні могильники, на яких розкопані десятки поховань, де виявили кісткові рештки людей, щоправда, не завжди хорошої збереженості (поблизу села Вихватинці у Середній Наддністрянщині, сіл Усатове і Маяки неподалік Одеси, села Чапаївка, розташованого на південних околицях Києва).

Ми не знаємо, який зовнішній вигляд мали ті люди, котрі залишили пам'ятки раннього етапу розвитку трипільської культури, оскільки їхні кісткові рештки поки що не знайдено. Найдавніші антропологічні матеріали, виявлені в печері Вертеба, датуються другою половиною IV — початком III тисячоліття до н. е., що відповідає середньому етапу розвитку Трипілля.

З цієї пам'ятки походить 12 чоловічих черепів, котрі характеризуються видовженою формою мозкової коробки, помірним розвитком м'язового рельєфу, середнім нахилом лоба, вузьким і низьким лицем, добре профільованим у горизонтальній площині, низькими орбітами, виразним випинанням носа. Таке поєднання ознак властиве представникам давньосередземноморсько-

го типу, котрі, як пам'ятаємо, з'явилися в Північному Причорномор'ї за доби мезоліту.

Першим дослідником вертебських черепів був співробітник кафедри етнології та антропології Львівського університету Казімеж Стояновський — прихильник індивідуально-типологічного методу, який неодноразово зазнавав справедливої критики і майже не використовується в сучасній антропології. Все ж розрахунки цього дослідника можуть бути цікавими для читачів, а ще більше для вчених мужів, прихильників «вірменоїдності» творців Трипілля, які праці своїх колег читають рідко, а то й не читають взагалі, обмежуючись фразами на кшталт «трипільці, як відомо (цікаво кому? — С. С.), були вірменоїдами». Так от, згідно з висновками Стояновського, 21,81 % черепів із Вертеби належить до нордичної, 47,20 % — середземноморської, 18,28 % — вірменоїдної і 12,71 % — лапоноїдної раси²⁵. Висновки може зробити кожний.

2005 року під час розкопок у печері Вертеба було знову виявлено кісткові рештки людей. Вони фрагментарні, зате підлягають генетичному аналізу методом мітохондріальної ДНК (мтДНК), який провів колишній киянин, а нині співробітник генетичної лабораторії Мічиганського університету Олексій Нікітін. У чому ж полягає сутність цього дослідження?

Відомо, що в генетичній структурі мтДНК розрізняють безліч груп (гаплогруп), які утворились у результаті мутацій. Ці гаплогрупи — своєрідні «біологічні мітки», які дають змогу простежити напрямки міграцій людських колективів впродовж останніх 50 тис. років. Найчисельнішими Європі є гаплогрупи Н/V та U/K (до 70 %), які поширилися тут разом із неоантропами ще за доби верхнього палеоліту. Вони домінували на цій території до появи

²⁵ *Stojanowski K.* Antropologia prehistoryczna Polski. Prace i materialy antropologiczne. — Т. II. — № 1. — Kraków, 1948.

перших землеробів, які принесли нову гаплогрупу — T/J, розповсюджену на Близькому Сході.

Згідно з попередніми висновками, у вертебській популяції переважала гаплогрупа H. Це наводить на думку про те, що трипільські племена Верхньої Наддністрянщини — нащадки прадавньої людності, автохтони Східної Європи. «Вірменоїдів» серед них не було.

Археологічні джерела свідчать про те, що на пізньому етапі розвитку трипільської культури значно змінився поховальний обряд, з'явилися колективні ґрунтові могильники, один з яких було виявлено біля села Вихватинці на високому березі Дністра поблизу міста Рибниця в Молдові. За кілька польових сезонів (розкопками керувала Тетяна Пассек) тут знайдено 60 чоловічих, жіночих і дитячих поховань, більшість з яких належала дітям до 14 років. Середня тривалість життя у цій групі пізньотрипільської людності становила 20,2 року (забудьмо казки про «золотий вік»!). Частину черепів, знайдених під час розкопок цього могильника, вдалося відреставрувати (нині вони зберігаються у фондах Інституту етнології та антропології РАН у Москві).

Краніологічні дослідження, проведені московським фахівцем Мариною Великановою — автором ґрунтовної монографії «Палеоантропология Прутсько-Дністровського межиріччя» (М., 1975), — показали, що загалом і чоловічі (5 екземплярів), і жіночі (6 екземплярів) черепи із Вихватинського могильника характеризуються видовженою формою мозкової коробки, середнім розвитком м'язового рельєфу, середнім нахилом чола, низькими орбітами і носом середньої ширини. Принагідно зауважу, що зріст небіжчиків, похованих у Вихватинському могильнику, становив 165,5 см у чоловіків і 157,7 — у жінок, тобто, згідно з існуючою в антропології рубрикацією, був середнім.

Чоловік із пізньотрипільського
могильника поблизу с. Вихватинці.
Графічна реконструкція М. Герасимова

Жінка із пізньотрипільського
могильника поблизу с. Вихватинці.
Графічна реконструкція М. Герасимова

Узагалі, за комплексом найважливіших краніологічних ознак «вихватинці» належать до південних європеїдів — носіїв західного варіанта давньосередземноморського типу, поширеного в енеолітичну добу серед землеробів і скотарів Балкан та Середньої Європи. Однак до їх складу ввійшов і інший морфологічний компонент — більш масивний, «протоевропеїдний», притаманний багатьом степовим і лісостеповим скотарським племенам Східної Європи. Цікаво, що всі без винятку чоловічі черепи з Вихватинського могильника належать до давньосередземноморського типу, а жіночі тяжіють до «протоевропеїдного» поєднання ознак: перші мають вузьке, а другі — трохи ширше обличчя; перші — доліхокранні, другі — мезокранні, з більшою висотою мозкової коробки. Істотні відмінності спостерігаються також у розмірах довгих трубчастих

Жінка із пізньотрипільського могильника поблизу с. Вихватинці.
Графічна реконструкція М. Герасимова

кісток і загальних показниках фізичного розвитку: чоловіки відзначалися грацильною, а жінки — масивною статуєю. Це дає підстави вважати, що між землеробами-трипільцями та їхніми східними сусідами-скотарями існували не лише тісні господарські зв'язки, а й шлюбні контакти. Хочу, однак, застерегти читача від надмірного перебільшення «питомої ваги» протоевропеїдного компонента в антропологічному складі «вихватинців»: за висновками Великанової, «...він був значно меншим від основного...» і не зміг затушувати південноєвропеїдної антропологічної сутності населення середнього етапу розвитку трипільської культури. За своїми антропологічними характеристиками воно знаходить широкі паралелі серед племен лінійно-стрічкової кераміки Центрально-Східної Європи і людності Великого Середземномор'я

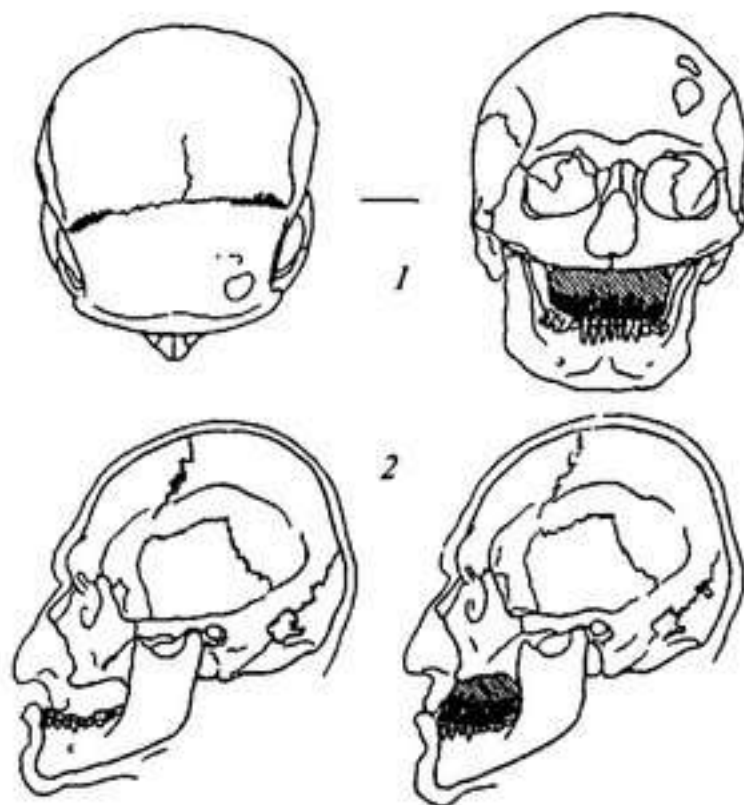

доби неоліту-енеоліту. «...Вузьколиці доліхокранні антропологічні типи, — зауважує М. Великанова, — не є в карпатсько-дунайській області чимось новим, пов'язаним лише з появою трипільської культури, а відомі тут значно раніше. Вірогідно, можна поширити таке положення і на територію Прутсько-Дністровського межиріччя. Чи був цей тип тут автономним, чи мало місце переселення в якісь більш ранні періоди — ці питання залишаються, звичайно, відкритими. Але в будь-якому разі немає потреби говорити про далекі переселення в Подністров'я у власне трипільський час»²⁶.

Промайнули століття. Змінився клімат, почалася посуха, землеробство вже не могло прогодувати людей, колишні землероби стали скотарями. Зазнали змін ідеологічні уявлення людності завершального етапу розвитку Трипілья, що спричинило й зміни поховальних обрядів: поруч із ґрунтовими могильниками з'явилися кургани. У степовій смузі Північно-Західного Причорномор'я (від Південного Бугу до Дунаю) сформувалася пізньотрипільська усатівська культура, яка датується кінцем IV — першою половиною III тисячоліття до н. е.

Аналіз краніологічних матеріалів із чоловічих поховань у курганному могильнику усатівської культури поблизу села Маяки Біляївського району Одеської області показав, що в їхньому антропологічному складі виразно простежується наявність двох компонентів, а саме: грацильного середземноморського, який характеризується доліхокранією, тонкими стінками мозкового черепа, що має невеликі розміри, вузьким і невисоким обличчям, та масивного протоевропеїдного, котрому властива доліхомезокранія, грубі стінки черепної кришки, відносно вузький лоб і непропорційно широке обличчя. Є й ще один краніологічний варі-

²⁶ Великанова М. С. Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья. — М.: Наука, 1975. — С. 28.

Череп чоловіка із поховання трипільської культури поблизу с. Незвисько:
1 — вигляд згори й у фас (заштриховано реконструйований альвеолярний
відросток); 2 — схема відновлення профілю обличчя за черепом

ант із контрастно-протилежним поєднанням ознак, що, за висновками Інни Потехіної, сформувався в результаті взаємодії двох попередніх компонентів, «успадкувавши від одного з них розміри і пропорції черепної коробки та обличчя, а від другого — типи обміну речовин, котрі визначають масивність чи грацильність кісток скелета»²⁷. Таким же змішаним був і антропологічний склад тієї групи пізніх трипільців, яка ховала своїх небіжчиків у ґрунтовому некрополі Усатово.

Варто зазначити, що «усатівці» посідають проміжне місце між «вихватинцями» і творцями сусідніх степових культур. А це свідчить про те, що в антропологічному складі пізньотрипільських

²⁷ Там само. — С. 28.

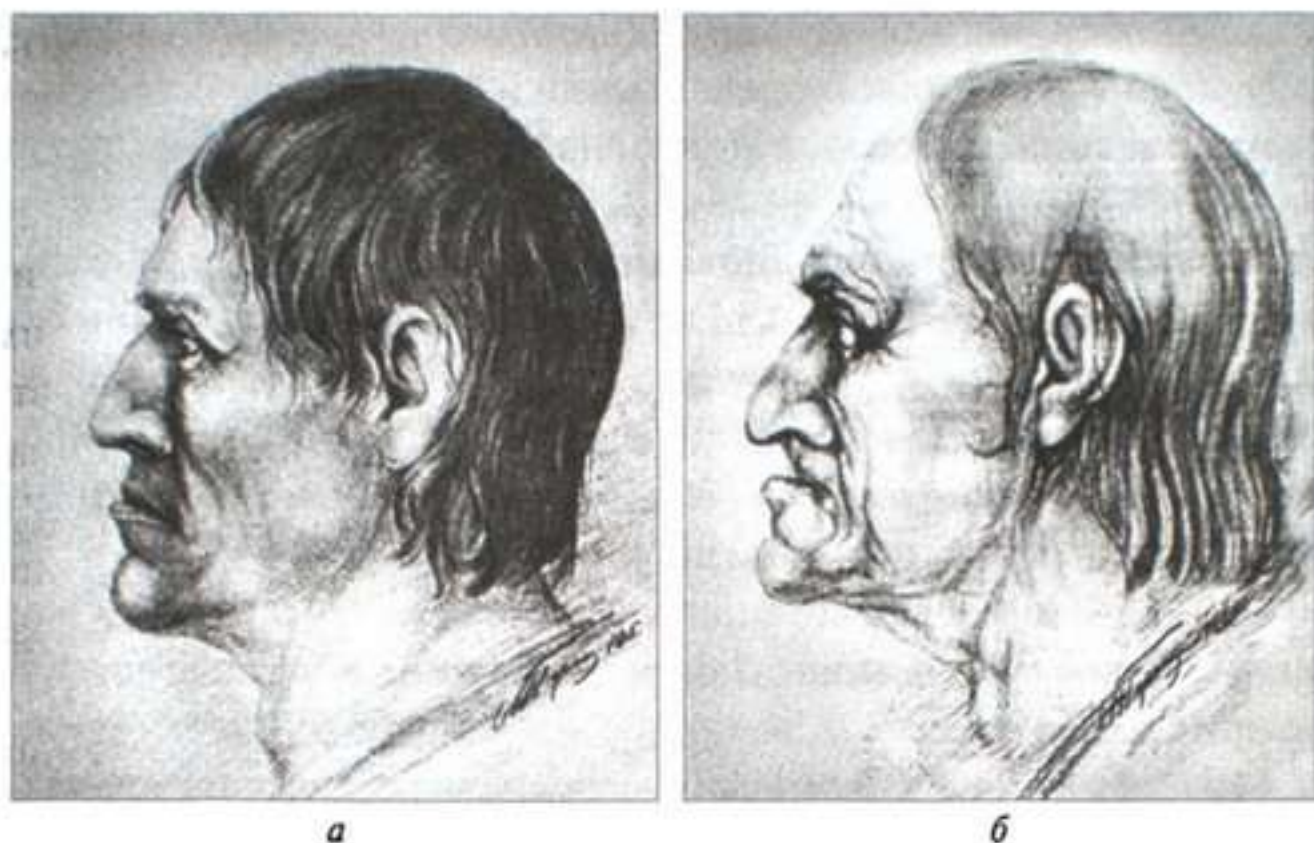
племен Північно-Західного Причорномор'я значно зросла частка масивного антропологічного компонента. Контакти між грацильними трипільцями і носіями протоевропейських рис не обмежувались окресленим регіоном, вони, безумовно, були й у Середній Наддніпрянщині. Візуальне антропологічне обстеження чоловічих черепів із ґрунтового могильника Чапаївка, проведене київським палеоантропологом Світланою Круц, показало, що вони належать до двох морфологічних варіантів, а саме: відносно тендітного і масивного, що переважав.

Що ж до поодиноких черепів, знайдених на трипільських поселеннях, то вони, за спостереженням Великанової, «...перебувають приблизно в межах індивідуальної мінливості, відзначеної в серіях із Вихватинців і Більче-Золотого». Однак є і виняток — череп, виявлений на поселенні біля села Незвисько у Прикарпатті.

За спостереженнями Михайла Герасимова, він належав чоловікові 60–65 років, який за 10–12 років до смерті зазнав тяжких травм. Під час воєнної сутички ця людина була поранена тричі: два удари, сліди яких залишилися на лобній кістці, противник завдав по голові, а третій — по зубах верхньої щелепи. «В момент поранення, — писав московський дослідник, — рот... був широко розкритий, тільки цим і можна пояснити те, що вибиті усі зуби верхньої щелепи... Характер поранення (удар по зубах) опосередковано вказує на те, що знаряддя, яким було завдано удару, мало вузьке тонке лезо, це могла бути кам'яна сокира з вузьким лезом, типова для кам'яних культур пізнього неоліту і ранньої бронзи»²⁸.

Втрата зубів спотворила обличчя людини, тому Герасимов створив не один, а два графічних портрети мужнього воїна із Незвись-

²⁸ Герасимов М. М. Внешний облик человека из Незвиско // Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. — Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1960. — С. 85.

Чоловік із Незвисько: *а* — до поранення; *б* — після поранення.
Графічна реконструкція М. Герасимова

ка — до і після травми. Вони дають змогу встановити, що чоловік мав округлу форму голови і плескату потилицю (це є наслідком штучної деформації черепа), широке, дещо сплюснене обличчя з виразно окресленим носом, спинка котрого має випуклу форму. Ми вже знаємо, що ці ознаки властиві «вірменоїдам», і саме їх використала Тетяна Пассек як антропологічний доказ «вірменоїдності» усієї людності Трипілля. Зовсім іншої думки дотримуються професійні антропологи. Георгій Дебец, який особисто обстежив череп із Незвиська, дійшов висновку про те, що властиве йому поєднання ознак є, «скоріше, індивідуальною особливістю», відхиленням від норми, пов'язаним із дією штучної деформації. А головне, як зазначає дослідник, «характерна для вірменоїдного типу форма мозкової коробки сформувалася, вірогідно, значно пізніше,

ніж існувала трипільська культура. У давнього населення Передньої Азії принаймні до кінця I тисячоліття до н. е. явно переважали доліхокранні типи»²⁹. Тобто «вірменоїдів» як таких в добу Трипілля взагалі не було!

Резюмуємо: «вірменоїдність» носіїв трипільської культури — міф, який тривалий час блукав на сторінках наукових видань без належної перевірки, в їхньому антропологічному складі аж до завершального етапу розвитку Трипілля переважав південноєвропеоїдний компонент, що має на теренах України дуже давнє, принаймні мезолітичне, а отже, місцеве коріння.

Є ще одне дражливе питання, яке неможливо оминати: чи має Трипілля якесь відношення до антропологічної історії та етногенезу українського народу?

Ми вже знаємо, що трипільські племена перебували на історичних українських землях понад два тисячоліття. Згідно з демографічними розрахунками, наприкінці середнього етапу розвитку Трипілля їхня чисельність становила тут понад 400 тис. осіб (іноді наводять значно вищу цифру). Це дуже багато навіть порівняно з наступними історичними епохами. Наприклад, наприкінці доби бронзи на всіх теренах сучасної України проживало 1,5–1,7 млн осіб³⁰.

За винятком пізнього етапу розвитку Трипілля, його ареал охоплював переважно лісостепову зону Дніпровського Правобережжя. Попри всі колізії, пов'язані з міграціями племен доби енеоліту, бронзи, раннього заліза, «Великим переселенням народів» середини I тисячоліття, татаро-монгольським нашествиям і т. п., жодних підстав говорити про повну зміну населення в якийсь із історичних

²⁹ Лебец Г. Ф. Антропологическая характеристика черепа из Незвиско // Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. — Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1960. — С. 94.

³⁰ Давня історія України: В 3 т. / Редколегія: П. П. Толочко (голова), В. Д. Баран, С. М. Бібіков та ін. — Т. 1: Первісне суспільство. — К.: Наук. думка, 1997. — С. 388.

періодів у цьому регіоні України немає. Опосередковано це підтверджують висновки українського мовознавця Юрія Мосенкіса, який 2002 року захистив в Інституті філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка докторську дисертацію на тему: «Проблеми реконструкції мови трипільських культур». Згідно з цими висновками, мова, якою розмовляла трипільська людність, не зникла остаточно, дійшовши до наших днів у вигляді доіндоєвропейського компонента сучасних слов'янських мов, завдяки якому вони відрізняються від інших індоєвропейських мов. В одній зі своїх статей, присвячених цій проблематиці, мовознавець писав: «...сучасна українська мова зберігає мовну спадщину Трипільля в трьох своїх сферах — у словниковому складі (десятки слів), у звуковій будові (милозвучність і деякі близькі до неї явища, як приставні приголосні), у масиві власних назв (передусім назв річок). Слов'янські мови, і передусім українська як поширена на території трипільської культури, не набули б таких своєрідних рис, якби в мовній передісторії не було такої яскравої й винятково важливої сторінки, як мова трипільської культури». Серед слів культурно-побутового призначення, які залишили нам у спадок трипільці, Мосенкіс наводить такі: батько (!), барвій, вирій, віл, голуб, горіх, горох, жито, іскра, кермо, кібець, кінь, кобила, колиба, крісло, ліс, малина, меч, мідь, могила, олово, равлик, свинець, срібло, співати, теля, хліб та ін. До них належать також імена язичницьких божеств — Купала, Лада, Марена тощо. Перехід більшості цих слів із мови трипільської культури в праслов'янську вчений пояснює культово-міфологічними причинами³¹.

Свого часу я писав: «Антропологічну історію українців, як і інших європейських народів, можна порівняти з генним потоком че-

³¹ Мосенкіс Ю. Трипільська культура й українська мова // Студентський вісник. — 2002. — № 5–6. — С. 6.

рез століття, до якого час від часу вливались струмки, струмочки, а то й ріки»³². Продовжуючи образний ряд, можна порівняти Трипілля з широкоплинною річкою, яка наповнила цей потік новим змістом: саме в добу енеоліту на теренах України розпочався процес активної взаємодії масивних (північних) та грацильних (південних) антропологічних типів, що в кінцевому результаті спричинилося до широкого розповсюдження носіїв південноєвропеїдного компонента. Нині він тією чи іншою мірою присутній у трьох (західній, центральній і південній) із чотирьох зон, які виокремлюються на території України, про що ми поговоримо пізніше. Тож викреслювати велелюдні трипільські племена з антропологічної історії українського народу навіть на підставі цих загальних міркувань не варто. Мине небагато часу — і їх замінять конкретні генетичні дослідження. Зрештою, перші кроки в цьому напрямі вже зроблено.

А тепер поглянемо на схід, де в добу енеоліту жили сусіди трипільських племен. Результати археологічних пошуків свідчать про те, що в середині IV тисячоліття до н. е. на Дніпровському Лівобережжі та в басейні Сіверського Дінця з'явилися племена середньостогівської культури (від назви скелі Середній Стіг у руслі Дніпра на північному березі острова Хортиця). Вони, ймовірно, частково асимілювали, а частково витіснили на північ своїх попередників у цих місцевостях — носіїв неолітичної дніпро-донецької культури. Основою господарства «середньостогівців» було скотарство. Завдяки розкопкам Дмитра Телегіна нині достеменно відомо, що середньостогівські племена першими у світі пристосували до верхової їзди коня. Про це, зокрема, свідчать знахідки псалій — нащічних пристроїв примітивної вуздечки, виявлених на Дерев'ївсь-

³² Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. — С. 4.